

Dr. JAROMÍR KORČÁK:

Odklon od nevýrobních povolání podle národnosti.

O změnách v povolání a sociálním rozvrstvení našeho obyvatelstva, jak se objevily na základě posledního sčítání lidu, byla u nás první vědecká přednáška již před třemi léty.¹⁾ Týkala se ovšem jen českých zemí a nemohla ještě přihlížeti k národnosti. Ale to hlavní, co zjistila, zůstává stále ve středu našeho myšlení o těchto věcech. Ozývá se jako spodní tón ve všech dalších populačních přednáškách nebo člancích; bude také ovládati koncepci našeho výkladu.

Jde tu o zjištění, že v prvním poválečném desetiletí (1921—1930) příliš u nás vyrostla nevýrobní povolání na úkor povolání výrobních a příliš je zatížila. (Výrobní povolání jsou zemědělství, hornictví a výroba průmyslová, k nevýrobním se počítá obchod, doprava, veřejná služba, svobodná povolání a t. zv. osobní služby). Slyšme, jaká vážná slova uzavírají onu Boháčovu přednášku z února 1933:

»Ve společnosti vybudované na principu dělby práce musejí jednotlivé vrstvy a třídy býti i kvantitativně v určitém vzájemném poměru, má-li společnost býti ve zdravé rovnováze. Narosteli společenská nadstavba, kterou představují povolání nevýrobní, příliš na úkor vrstev výrobních, je porušena tato rovnováha.« — »Sociální břemeno, jakým jest výchova dětí, zmenšili jsme až příliš radikálně — ale za to bylo na výrobní třídy vloženo jiné břímě: břímě nadměrně vyrostlých vrstev nevýrobních. Nastoupili jsme nepravou cestu! Pokračování v tom bludném směru není znamením pokrokovosti a včasný obrat zpět není pohrdaným reakcionářstvím. Výsledky posledního sčítání lidu jsou mementem!«

---

¹⁾ A. B o h á č, Změny v hospodářském a sociálním rozvrstvení obyvatelstva českých zemí. Sbírnka přednášek České společnosti národohospodářské 1932—1933, č. XI.

Již v této své první přednášce ukazuje doc. Boháč na hlavní dvě skupiny příčin tohoto neblahého vývoje. Prvá je povahy hospodářské, je to situace hustě zalidněného a silně průmyslového státu: v prvovýrobě a v průmyslu nelze již rozmnožovati pracovní místa tou měrou, jak přibývá uchazečů o práci, a ti jsou prostě nuceni uchýlovati se k obchodu, dopravě a různým osobním veřejným službám. Druhý komplex příčin je povahy psychické: je to rostoucí nechuť k tělesné práci a životu na venkově.

Ve své druhé přednášce o tomto problému, věnované jeho strážce zemědělské, ale ještě bez ohledu na národnost, soudí doc. B o h á č, že tyto psychické příčiny, plynoucí z celkového názoru na život a na práci, měly na mobilitu venkovského obyvatelstva mnohem pronikavější vliv nežli přeměny poměrů hospodářských a sociálních.²⁾ Upozorňuje na dekadentní způsob nazírání na práci, který se tu zmocnil širokých vrstev lidových, a volá do boje s touto mentalitou, která vzala lidem radost z práce na poli a ničí radost z podnikání vůbec a nejvyšší cíl životní vidí v dosažení místa zřízence nebo úředníka. A razí pro tento způsob nazírání nové slovo: mentalita zřízenecká.

Tyto myšlenky se nám hluboko zaryly do mysli. Neboť vyrostly z objektivní vědy, nezatížené žádnou ideologií.

*

Hlavním úkolem našeho výkladu jest ukázati, jak se tyto neblahé změny v povolání obyvatelstva jeví s hlediska národnostního. Abychom mohli lépe uvážiti jejich význam, pokusíme se především demograficky charakterisovati hlavní rysy celkové hospodářské a sociální struktury československého národa a ostatních etnických skupin našeho státu. Nebudeme tu však uváděti mnoho statistických dat: zhuštěné kombinační tabulky, rozdělující jednotlivé národnosti podle 4 hlavních tříd povolání a 5 hlavních kategorií sociálního postavení, použijeme jen tím způsobem, že z pozorovaných 20 sociálních skupin vybereme jen tři nejčetnější, pro každou národnost nejtypičtější, jež představují dohromady aspoň dvoutřetinovou většinu jejího obyvatel-

²⁾ A. B o h á č, Sčítání obyvatelstva s hlediska zemědělského. Sbírnka přednášek České společnosti národohospodářské 1933—34, VII., str. 9.

stva.³⁾ Do svého pozorování zahrnujeme jen etnické skupiny, jež vykazují u nás aspoň 100.000 přítomného obyvatelstva. Jeli-kož nám tu jde o hospodářskou a sociální strukturu v užším smyslu, přihlížíme jen k osobám výdělečně činným.

Podle uvedeného způsobu, jenž se pokouší z onoho množství dat vybrati jakousi synthetickou charakteristiku hospodářské a sociální struktury obyvatelstva, zjistíme především, že všechny naše hlavní národnosti — kromě židovské — jsou v podstatě podobného složení: aspoň dvoutřetinová většina jejich výdělečně činného obyvatelstva je tvořena r. 1921 třemi složkami: 1. samostatnými zemědělci, 2. průmyslovým dělnictvem (spolu s nádeníky), 3. zemědělským dělnictvem (v tom i hospodářská čeleď s nádeníky). Pro každou z našich národností jsou toto nejtypičtější skupiny pracujícího obyvatelstva. Rozdíly jsou v tom — a jsou to zajisté pronikavé rozdíly — že poměr těchto tří hlavních složek jest u jednotlivých národností rozličný.

Daleko nejčetnější složkou československého národa, jakožto národa silně industrialisovaného, jest průmyslové dělnictvo, činící asi 30% všech výdělečně činných. Roku 1930 se toto procento nepatrně zvýšilo (z 29.5% na 30.7%), méně než v desetiletích předcházejících, tempo industrialisace se zmírnilo. Ale v absolutních číslech to znamená o 162.000 průmyslových dělníků více. Velmi důležitá změna se však stala v zemědělském jádru oné dvoutřetinové většiny čsl. národa, kterou tu pozorujeme. Roku 1921 v něm mělo početní převahu dělnictvo nad zemědělci samostatnými, kdežto nyní jest poměr obrácený. Na 100 samostatných zemědělců připadalo tehdy 116 zemědělských dělníků nebo nádeníků, nyní jen 84. Tento důležitý přesun částečně souvisí s pozemkovou reformou; jest totiž pozoruhodné, že samostatných zemědělců československé národnosti přibýlo i absolutně a to nejen na Slovensku, ale i v Čechách a na Moravě. O tom psal již doc. B o h á č r. 1933 ve Statistickém Obzoru.⁴⁾

³⁾ Podrobnější rozbor má J. K o r č á k, Národnostní a konfesijní rozvrstvení statistiky povolání v Československu. Zvl. ot. ze 116. sv. »Čsl. statistiky«, Praha 1936.

⁴⁾ Povolání obyvatelstva v českých zemích, Statistický Obzor XIV, str. 186 n. a 380 n.

Tento přírůstek samostatných zemědělců nazývá tam »jedním z nejmíce pozoruhodných faktů, jež zjistilo sčítání lidu«.

Mnohem pronikavější změna v zemědělském obyvatelstvu československé národnosti nastala však tím, že v něm ubylo sil námezdních. Onen přírůstek samostatných zemědělců činí něco přes 39.000, úbytek zemědělských dělníků a nádeníků však 147.000. Zde se právě již projevuje ona touha po životě ve městech, ale také důsledky technické racionalisace a hospodářské krise v zemědělství; pro mnoho hospodářství už je dnes zemědělská čeleď přílišným zatížením.

Pozorovali jsme tu československý národní úhrn, stojící pod vlivem složky českomoravské. U slovenské jsou poměry podstatně odlišné hlavně tím, že nejsilnější sociální skupinou není průmyslové dělnictvo, nýbrž samostatní zemědělci; tvoří 30 % výlučně činného obyvatelstva slovenského (u českého nyní jen 13 %). U Slováků jest i zemědělského dělnictva více nežli průmyslového, které činí u nich jen 16 % výdělečně činných, kdežto u Čechů více než třetinu, 34%. Jak jsme již upozornili, přibylo od r. 1921 i na Slovensku samostatných zemědělců čsl. národnosti a zemědělského dělnictva ubylo; jenže zde byl vývoj příznivější. Na Slovensku přibylo samostatných zemědělců o 10%, v Čechách a na Moravě jen o 4.7%; zemědělského dělnictva ubylo zde o 27.2%, kdežto na Slovensku jen o 11%. Při tom jest zajímavé, že mezi Slováky již r. 1921 bylo zemědělského dělnictva méně nežli zemědělců samostatných, což je vlastně znamením chudoby. Roku 1930 připadalo u Čechů na 100 samostatných zemědělců 88 dělníků nebo nádeníků, u Slováků jen 75.

Naše obyvatelstvo německé se svojí hospodářskou a sociální strukturou velmi podobá českému, jenže jest ještě více zprůmyslované. U našich Němců činí průmyslové dělnictvo více než dvě pětiny (41.5%) výdělečně činných, u Čechů jen jednu třetinu (34.3%). Tím více zasluhuje pozornosti, že v posledním desetiletí přibylo v této tak silně industrialisované populaci průmyslové dělnictva více nežli u Čechů. Nynější nezaměstnanost je smutným dokladem tohoto jednostranného vývoje.

Zemědělská složka našeho německého obyvatelstva vyvíjí se podobně jako u Čechů. Kvota samostatných zemědělců se

u nich snížila asi stejně, kdežto kvota zemědělského dělnictva poněkud méně nežli u Čechů. Mezi Čechy jest však teprve nyní zemědělských dělníků poměrně tak málo, jako bylo u našich Němců před deseti lety. Jinak tu pozorujeme vývoj stejný také v tom, že teprve nyní mají Němci zemědělského dělnictva méně nežli zemědělců samostatných, ač před 10 lety tomu bylo naopak.

V tom se právě naši Maďaři liší od všech ostatních národností republiky, že stále ještě mají více zemědělského dělnictva nežli samostatných zemědělců. Početnost obou těchto skupin se sice v posledním desetiletí značně sobě přiblížila, ale stále ještě vedle 30% samostatných zemědělců jest v obyvatelstvu výdělečně činném 32% zemědělského dělnictva; ono zůstává tedy nadále nejčetnější složkou maďarského obyvatelstva. Tato zvláštní sociální struktura jest asi především podmíněna zeměpisným rázem sídelní oblasti maďarské, jež má neobyčejně výhodné podmínky pro zemědělství; proto také průmyslového dělnictva mají naši Maďaři poměrně značně méně nežli na př. Slováci (12.5:16%). Ale stejně důležitým činitelem je tu zajisté okolnost, že na Slovensku urbanisace ještě tolik nepokročila jako v zemích českých, takže tu není tolik příležitosti k útěku z venkova do měst.

S těmito poměry patrně souvisí ještě jiný, u nás výjimečný rys v populačním vývoji maďarské menšiny, který překvapuje. Naši Maďaři jsou totiž jedinou etnickou skupinou u nás, v níž samostatných zemědělců tolik přibýlo, že jejich kvota v obyvatelstvu výdělečně činném se zvýšila: z 26% vyrostla na 30%, takže dnes mají naši Maďaři poměrně stejně samostatných zemědělců jako Slováci. V tomto tak mimořádném posílení zemědělského živilu v době všeobecného útěku od půdy vidíme jeden z nejdůležitějších poznatků, jež poslední sčítání lidu přineslo o národnostním vývoji. Odvažujeme se tohoto úsudku teprve po korekci dat z roku 1930, již se dosahuje co nejlepší srovnatelnosti s rokem 1921. Jak známo, nebyla tehdy dobře rozlišována etnická příslušnost cikánů a ani státní příslušnost se tehdy nezjišťovala tak přesně jako roku 1930, takže v počtu domácího obyvatelstva maďarské národnosti z r. 1921 jest několik tisíc cikánů a několik tisíc osob, které neměly čl. státního

občanství. Připočteme-li k domácím obyvatelstvu maďarské národnosti obě ony skupiny, zůstává kvota samostatných zemědělců nejméně na 28% výdělečně činného obyvatelstva, takže je to stále vzrůst u nás zcela výjimečný.

Jest ovšem možné, že tu působí ještě třetí okolnost, která rovněž ohrožuje srovnatelnost našich národnostních dat na Slovensku. Roku 1921 bylo totiž ještě mnoho Slováků indiferentních nebo sociálně závislých — a po případě i Židů — kteří nepovažovali nové státoprávní poměry za tak ustálené, aby se veřejně přihlásili ke své národnosti. Dá se tedy předpokládati, že toto neurčité národnostní uvědomění měly ve výdělečně činném obyvatelstvu především osoby závislé a nikoli samostatní zemědělci, takže r. 1921 kvota samostatných zemědělců v úhrnu skutečného maďarského obyvatelstva byla vyšší nežli 26% a tedy její vzestup jest jenom zdánlivý; definitivní soud tu umožní podrobnější statistický rozbor. Ale v každém případě tu zůstává nade vše pochybnost absolutní vzrůst maďarských samostatných zemědělců o 7.1%, tedy stejně veliký jako u Čechoslováků, požívajících výhody pozemkové reformy.

Zbývající tři velké etnické skupiny u nás, totiž karpatsí Rusové, Židé a Poláci, mají abnormální hospodářskou a sociální strukturu, každá v jiném smyslu. Nejdříve si všimneme nejmenší z nich, abychom obě další mohli pozorovati vedle sebe, neboť představují extrémy a jsou ve velké míře i geograficky na sebe vázány.

Naše menšina *p o l s k á* jest mnohem více industrialisovaná nežli německá, což zvláště vzhledem k mateřskému národu jest abnormální. Souvisí to s malou rozlohou jejich sídelní oblasti, která jen nepatrně přesahuje rámec nejprůmyslovějšího okruhu republiky. Jeho doly a továrny přilákaly nejen mnoho těšínských venkovanů, ale i přistěhovalců z Haliče. Z výdělečně činných Poláků u nás více než polovina jsou průmysloví dělníci (54%), kdežto samostatných zemědělců je z nich jen 8.8%; analogická čísla pro naše Němce jsou 41, resp. 11%. Změny nastalé od r. 1921 tu bohužel nemůžeme sledovati, jelikož po prvním sčítání lidu poměrně velmi mnoho našich Poláků bylo naturalisováno a data o povolání a sociálním rozvrstvení cizích státních přísluš-

níků z r. 1921 nebyla v kombinaci s národností zpracována. Eventuelní odhady by tu pak byly nejisté, jelikož sám základní soubor je poměrně malý.

Karpatští Rusové vlivem své zvláštní kulturní polohy zachovali si dosud hospodářskou a sociální strukturu, jaká byla za starých časů. Ležíce do nedávna vždy stranou kulturní sféry západoevropské, zachovali si dosud čtyřpětinovou kvotu zemědělského obyvatelstva, která byla typická pro evropskou společnost z poloviny 18. století, tedy před průmyslovou revolucí. Z výdělečně činných karpatských Rusů jest jich 80.5% buď samostatných zemědělců (51.3%), anebo zemědělských dělníků a nádeníků (29.2%). A ačkoliv tato kvota zemědělského obyvatelstva jest pro naše poměry neobyčejně vysoká a sídelní oblast karpatoruská má pro zemědělství podmínky velmi málo příznivé, přece jsou karpatští Rusové jedinou etnickou skupinou u nás, v níž se od r. 1921 počet činných zemědělců ještě zvýšil. U nich totiž nejen že počet samostatných zemědělců vykazuje maximální přírůstek 16.6%, nýbrž u nich i zemědělského dělnictva nepatrně přibýlo, kdežto všude jinde ho rychle ubývá. V úhrnu výdělečně činného obyvatelstva však se zemědělská kvota oproti r. 1921 přece jen snížila, neboť povolání průmyslová a zvláště nevýrobní zaznamenávají i zde větší relativní přírůstek, nikoli však absolutní, což rovněž u nás nikde jinde nepozorujeme.

Opačným extrémem jsou Židé. Židovské obyvatelstvo tu klasifikujeme podle náboženství; jak známo, přihlásilo se r. 1930 u nás k židovské národnosti jen 57% Židů, r. 1921 ještě méně. Uvedli jsme již, že kromě Židů všechny naše národnosti mají jeden podstatný znak společný, že totiž aspoň dvoutřetinová většina jejich výdělečně činného obyvatelstva je tvořena třemi stejnými složkami: zemědělci, jejich dělnictvem a dělnictvem průmyslovým; jen vzájemný jich číselný poměr jest u jednotlivých národností rozličný. Naproti tomu hospodářská a sociální struktura obyvatelstva židovského jest podstatně odlišná.

Bezmála $\frac{2}{3}$ jejich výdělečně činného obyvatelstva (63%) tvoří osoby samostatné v obchodě a jiných nevýrobních povoláních nebo zřízenci a úředníci těchto povolání — tedy složky, jež na př. u národnosti československé představují dohromady nanej-

výše 23 % výdělečně činného obyvatelstva. U menšinových národností pak ještě méně, neboť mají poměrně méně zaměstnanců u státní správy a ve státních podnicích. Sociální struktura židovského obyvatelstva je také v tom zcela výjimečná, že vykazuje více úředníků nežli dělníků. Na 100 dělníků československé národnosti připadá r. 1930 průměrně 17 úředníků téže národnosti; u našich Němců asi 16, u našich Maďarů jen 8, u karpatských Rusů nebo našich Poláků dokonce jen 6, kdežto na 100 židovských dělníků připadalo 166 osob v postavení úřednickém. Je známo, že právě tento nepoměr je zdrojem dnešního hnutí proti židovského.

Ale toto výhodné společenské postavení Židů má také své stinné stránky: objevují se u nich znaky úpadku, plynoucí z pohodlného života ve městech. Židé českomoravští představují dnes již populační typ regresivní, v němž je více starého obyvatelstva nežli dětí. Je to tedy populace vymírající. Mají také nejvyšší u nás sebevražednost a daleko nejvyšší kvotu choromyslných. V úhrnu židovského obyvatelstva v republice se tyto degenerační zjevy tolik neuplatňují, neboť tu působí svěží element karpatoruský, který ještě nepoznal moderního života městského. V Podkarpatské Rusi, kde Židé jsou poměrně nejčetnější, žijí se dokonce ve značném počtu i zemědělstvím. Procento samostatných zemědělců činilo u nich r. 1930 ještě 12%, tedy více nežli u našich Němců (10.5%) a jen o málo méně nežli u Čechů (13%). Je to tím pozoruhodnější, že Židé tvoří v karpatoruském obyvatelstvu složku nejmladší, přistěhovalou teprve od konce 18. století.

Naše židovské obyvatelstvo liší se od ostatních etnických skupin také tím, že jedině v něm už nenastává další diferenciaci v základech hospodářské a sociální struktury; ono se jen dále soustřeďuje do jediného typu. Naproti tomu u všech ostatních národností ony nejtypičtější pro ně sociální skupiny od r. 1921 slábnou, neboť vedle nich se více méně pronikavě uplatňuje složka nová, nevýrobní povolání. Je to však složka právě pro Židy typická, takže v podstatě je tu rozdíl jen v tempu téže tendence vývojové. Vývoj tu jde jen jedním směrem, za oním mrtvým cílem, jemuž se právě blíží naši Židé. A jest zajisté nejzávažnějším výsledkem posledního sčítání lidu, že právě n á r o d

československý k tomuto cíli směřuje mnohem rychleji nežli ostatní národnosti.

Ukazují nám to úhrnná data o počtu samostatných zemědělců, jejich dělnictva a dělnictva průmyslového, jimž jsme věnovali většinu dosavadního svého výkladu. Tyto tři sociální skupiny dohromady, jež představují vlastní jádro pracujícího obyvatelstva, od roku 1921 početně zesláblly poměrně nejvíce u národnosti československé, t. j. o 9% (u Čechů je to 9,3%, u Slováků asi 7,6%). Analogický úbytek činí u našich Poláků 6,7%, u našich Němců 5,3%, u karpatských Rusů jen 5%. U národnosti maďarské ukazuje se dokonce posílení nejtýpčtější sociální skupiny, ale upozornili jsme již na nedostatky srovnatelnosti těchto dat. V každém případě je však jisto, že u našich Maďarů jest oslabení tohoto pravého jádra pracujícího obyvatelstva poměrně nejmenší.

K podrobnějšímu osvětlení tohoto vývoje použijeme jiné statistické tabulky; jsou v ní pro každou národnost za r. 1921 a 1930 vypočteny úhrnné kvoty obyvatelstva výdělečně činného a) v zemědělství, b) v povoláních průmyslových, c) v povoláních nevýrobních. Nerozlišuje se v ní tedy již sociální postavení, neboť ta hlavní data o něm jsme již uvedli. A není to nutné ani z toho důvodu, že tu budeme hlavně přihlížeti k povoláním nevýrobním a v nich postavení v povolání nepřináší s sebou tak značné rozdíly ve způsobu života jako v průmyslu nebo zemědělství.

Uvedeme tu jen data nejdůležitější, jen abychom doložili, jak onen postup do nevýrobních povolání se podle národnosti různí. Nejrychlejší jest u národnosti československé, jak jsme již naznačili. A to nejenom v zemích českých, ale i na Slovensku. Jest pozoruhodné, že právě u Slováků je tento vývoj mnohem rychlejší nežli u Čechů. Přesná data, rozlišující Čechy a Slováky, máme sice jen pro veškeré obyvatelstvo k povolání příslušné, ale i tato data ukazují, že rozmach nevýrobních povolání byl u Slováků aspoň dvakrát rychlejší nežli u Čechů; kvota obyvatelstva k nim příslušného se od roku 1921 zvětšila o polovinu (51%), kdežto u Čechů o 24%. Ovšem to jest jen přirozený důsledek toho, že do převratu Slováci k těmto povoláním neměli přístupu

anebo jen za cenu odnárodnění. Ještě roku 1921 měli Slováci v nevýrobních povoláních poměrně asi dvakrát méně příslušníků nežli Češi a dokonce méně nežli naši Maďaři (8.9% : 11.8%); r. 1930 se již poměr obrátil (jako 13.5 : 11.1).

O Slovácích nelze tedy říci, že by to byl vývoj nějak považlivý, i když r. 1930 bylo na Slovensku v nevýrobních povoláních poměrně již tolik výdělečně činného obyvatelstva národnosti československé jako před 10 lety v Čechách a na Moravě (19.3 : 30.3). U Čechů však odklon od výrobních povolání opravdu již překročil zdravou míru. Češi mají dnes v nevýrobních povoláních již stejný počet výdělečně činných jako v zemědělství; roku 1930 to byl poměr jako 100 : 101.5. Je to stav abnormální, který před 10 lety nexistoval ani u našich Němců, ačkoliv obývají jen ony méně úrodné oblasti okrajové, jež české obyvatelstvo kdysi nechávalo bez užitku. Z českého obyvatelstva, sedícího od pradávna v neúrodnějších částech své země, byla roku 1930 v zemědělství zaměstnána také jen pouhá čtvrtina výdělečně činných, stejně jako tomu bylo u našich Němců před 10 lety. A jak je to dnes?

Je sice pravda, že r. 1930 klesla u Němců analogická kvota zemědělského obyvatelstva pod pětinu (19.7%) a kvota výdělečně činných v povoláních nevýrobních nad ni vystoupila (na 21.7%), ale přece jen u nich není odklon od zemědělství tak prudký jako u Čechů. To je považlivé a je to rub politického osvobození. Již doc. Boháč připomenul r. 1933 v cit. článku o zemích českých, že »změna politických poměrů tu působila v tom směru, že německému venkovu se ztížil a českému usnadnil přístup do měst a do průmyslových a jiných povolání« (str. 310). To platí ještě více o menšině maďarské, neboť u ní kvota nevýrobních povolání dokonce zaznamenává pokles (z 13.8 na 13.3%), což nepozorujeme u žádné jiné u nás národnosti.

Byli bychom však na omylu, kdybychom se domnívali, že tento neobyčejný vzrůst nevýrobních povolání u Čechů a Slováků souvisí jen s jejich zvýšeným vlivem ve veřejné správě nebo ve státních podnicích. Pozorujeme-li nevýrobní povolání odděleně podle tří hlavních oborů, zjistíme naopak, že je to právě skupina zahrnující veřejnou službu a svobodná povolání, v níž je pří-

růstek u Čechoslováků poměrně nejmenší, 25%, kdežto u obchodu a peněžnictví jest nejvyšší: 59%. A vlastní veřejná služba vykazuje přírůstek ještě menší, u Čechoslováků pouhých 15%. Na druhé straně jest ovšem známo, že státních zaměstnanců německých a maďarských od r. 1921 značně ubylo, zvláště ve službě poštovní a železniční.

Vzhledem k našemu thematu nás tu však nejvíce zajímá zjištění, že onen enormní vzrůst nevýrobních povolání u Čechů a Slováků nemá svůj původ v přízni moci veřejné. Pozorujeme-li nevýrobní povolání bez služby poštovní a železniční a té, jež souvisí se státní správou, zjišťujeme opět u Čechoslováků vzrůst daleko největší, téměř o dvě třetiny (64,4%), kdežto u Němců ani ne o polovinu (46%); u ostatních národností jsou to jen čísla zcela malá (u Maďarů o 15%).

Spojuje-li se s tímto, řekněme samovolným útekem od výroby k obchodu a ostatním službám ještě jakýsi přednostní režim v obsazování míst státně zaměstnaneckých, pak dospívá sociální diferenciacie československého národa k tomu pozoruhodnému vývoji, že poslední decenální přírůstek výdělečně činných osob jde daleko více na vrub povolání nevýrobních, nežli v ý r o b n í c h. To nepozorujeme u žádné jiné národnosti u nás, ani u Němců, u nichž stupeň poměštění jest přece vyšší nežli národní průměr československý. U Čechoslováků přibylo v letech 1921—1930 výdělečně činných v povoláních výrobních 146.744, kdežto u nevýrobních 252.464. Naproti tomu analogická čísla u Němců ukazují aspoň malé plus ve prospěch povolání výrobních (43.864:42.910).

Onen varovný hlas z února 1933, který jsme reprodukovali na počátku svého výkladu, týká se tedy jen československého národa; ten se v tom ohledu nepříznivě liší od našich menšin, židovskou ovšem vyjímajíc. A v úhrnu československého národa jsou to právě Čechové, u nichž se objevuje tato nezdravá hypertrofie nevýrobních povolání; je-li v nich dnes již více Čechů zaměstnáno nežli v zemědělství, je to opravdu na pováženou.

*

Abychom tyto nad jiné důležité výsledky sčítání lidu mohli lépe hodnotiti, srovnáme je zhruba s analogickými poměry v ně-

kterých jiných státech. Vylíčené právě změny v naší hospodářské a sociální struktuře nabudou pravého významu teprve v tomto evropském rámci. Připomínáme ihned, že mezinárodní srovnatelnost statistických dat o povolání jest velmi ztížena rozdíly v základních pojmech a v systematice. Řídíme se tu podle unifikace používané ve statistikách německých; Němci mají zvláštní smysl pro tyto klasifikační nuance.

Především se pozastavíme nad oním povážlivým ubýváním zemědělství, které právě pro vlastní československý národ je charakteristické; zjistili jsme již, že u něho jest intensivnější nežli u ostatních národností republiky a platí to jak o Česích, tak i o Slovácích. Tento poznatek nás nutí, abychom korigovali onu spokojenou představu, s níž obyčejně začínají u nás národohospodářské úvahy, že totiž v našem státě jsou průmysl a zemědělství v početní rovnováze. A hned se při tom myslelo na Francii, u níž se v této harmonické struktuře vidí hlavní příčina její hospodářské a sociální stability.

Dnes však jest v Československu již značně porušena tato rovnováha, vycházíme-li od obyvatelstva výdělečně činného; v zemědělství jest ho činnu jen 30%, kdežto v povoláních průmyslových 45%. V obyvatelstvu průmyslovém jest totiž poměrně více výdělečně činných, neboť vykazují nejen méně dětí, ale členové rodiny mají v něm daleko častěji výdělečné zaměstnání nežli u zemědělců. Srovnáme-li pak s Francií naše data upravená pro mezinárodní srovnatelnost, objeví se nám tu rovněž Československo v nevýhodě. Již r. 1921 stály kvoty obyvatelstva zemědělského a průmyslového u nás v poměru 100:93, kdežto ve Francii v poměru 100:77. Roku 1930 se tento poměr u nás vyrovnal jako 100:98, kdežto ve Francii r. 1926 zůstal ještě na 100:90. Při tom však jest v těchto datech československá zemědělská kvota jaksi »rozředována«
oproti francouzské, neboť se tu zahrnují i pomáhající členové rodiny, kterých je ve Francii poměrně méně. Data za r. 1931 z Francie ještě nemáme, ale zdá se, že se tam zemědělská kvota tak rychle neztenčuje jako u nás. Pozorujeme-li totiž její pohyb od r. 1910 a redukuje se na rok, jeví se vývoj v Československu více než dvakrát rychlejší; u nás je sociální dynamika patrně prudší nežli ve Francii. Podobně je tomu v již-

ním Německu, kde ještě r. 1925 bylo takto zemědělství v rovnováze s průmyslem, kdežto roku 1933 jest již převaha průmyslové kvoty očividná i v Bavorsku (31.5:33.7), o Württembersku a Bavorsku ani nemluvíc.

Více pozornosti při tomto mezinárodním srovnání věnujeme onomu nadměrnému rozvoji nevýrobních povolání, jehož hlavním nositelem u nás je právě vlastní československý národ. A tu se nejvíce situace Československa zvláště nepříznivě. Můžeme tu ovšem prozatím srovnávat tyto poměry na základě prvního poválečného censu, tedy s daty 1920 až 1925, neboť data z druhého máme dosud jen z 9 států.

Roku 1921 činila u nás kvota nevýrobních povolání pro mezinárodní srovnání upravená asi 22%, kdežto ve všech státech západní a severní Evropy činila v uvedeném období více nežli 25%. V Německu 26.2, podobně jako ve Francii, kde však jest uváděné číslo zvýšeno tím, že i průmysloví zaměstnanci státních a obecních podniků se počítají do veřejné služby; tedy i plynáren, mincovny, arsenál, i oné známé státní továrny na koberce. V malém Švýcarsku, odkázaném ovšem tolik na cizinecký ruch, činila tato kvota téměř 30%. V Belgii, Nizozemsku, Dánsku, Norsku, Irsku více než 30%, ve Velké Británii dokonce 41%. Nižší nežli u nás byla na př. v Itálii nebo Španělsku (19.3, resp. 18.4), značně nižší ovšem v Polsku 12.5, naproti tomu v Maďarsku jen o málo nižší 21.1, kdežto v Rakousku, dědici císařského střediska, byla (a jest i nyní) větší nežli v Německu, činíc 26.5%. Při tomto srovnávání ovšem musíme mít na mysli, že Československo má pro nevýrobní povolání mnohem užší přirozenou základnu nežli státy, které mají obchodní a jiné loďstvo anebo dokonce kolonie.

Pro Československo jest toto srovnání hlavně v tom příznivé, že přece jen není onen vývoj k neproduktivním povoláním u nás tak rychlý jako v oněch 9 státech, z nichž byla analogická data z druhého poválečného censu již publikována. Zvláště v Německu, v Norsku a v Rakousku se odliv od nevýrobních povolání v posledním deceniu dál mnohem rychleji nežli u nás. V Německu skoro dvakrát rychleji: zvýšení redukované na jeden rok činí tam 56 bodů, u nás 27 bodů. Také v Itálii je to postup poněkud

rychlejší, ale příslušná kvota je stále ještě nižší nežli u nás (23.1, resp. 24.3%). Ve Velké Británii a v Nizozemsku jest toto zvýšení málo menší nežli u nás, ale tu padá na váhu skutečnost, že jde tam o kvoty skoro dvakrát vyšší. Jest zajímavé, že nejprudší vzestup tu pozorujeme u Spojených států amerických; mají dnes u nevýrobních povolání již asi tolik výdělečně činných, jako Velká Británie. Ovšem i zde srovnáváme Československo s bohatými státy, které mají veliká loďstva a většinou i kolonie. A je-li v Rakousku hypertrofie nevýrobních povolání ještě bujnější nežli u nás, není v tom velká útěcha.

*

Nemůžeme tedy uzavřítí svoji úvahu jinak, nežli opět v tom pesimistickém tónu, v kterém jsme začali. Opravdu jest ohrožena rovnováha naší společnosti. Nejde tu jen o hospodářskou stránku věci, že službami se příliš zatěžuje vlastní výroba; jde tu také o mravní kvality obyvatelstva. Jde tu o skutečnost, že obyvatelstvo zemědělské a průmyslové, tedy to vlastní jádro pracujícího obyvatelstva, které se nebojí fysické práce a osobní odpovědnosti, se v našem národě sesychá; a to rychleji nežli u našich Němců nebo Maďarů. Jde tu také o naši populační budoucnost. Právě v povoláních nevýrobních se nejvíce provádí racionalisace plodnosti, což je povážlivé i pro kvalitu budoucího obyvatelstva. Od r. 1934 již ve všech okolních státech přibývá obyvatelstva rychleji než u nás, s výjimkou Rakouska.

Je to problém tím vážnější, že při jeho řešení stále narážíme na faktor, který představuje jednu z nejvyšších hodnot dnešního evropského člověka. Je to faktor životní míry, který mezi čtyři základní populační činitele uvedl r. 1927 americký sociolog H. P. Fairchild a tím po dlouhé době 130 let dostal populační teorii o krok ku předu. Ale je to krok poznání bolestného: přesvědčuje nás, že na daném území a za daného stavu technických dovedností nemůže se obyvatelstvo rozmnožovati, leč za obět na životní míře.

Jen několika čísly převedeme tuto teorii na poměry vylíčené ve své úvaze, jež přece v podstatě byla nářkem nad zanikáním našeho zemědělství. Jest opravdu již naše zemědělství tak přelidněno, že jeho dorostu nezbyvá nežli hledati živobytí

ve městech, jichž průmysl je v krizi? Jest předlidněno více nežli zemědělství našich Němců nebo našich Maďarů? Nebudeme tu již uváděti všechna ona čísla, která jsme si vypočetli k objasnění těchto otázek. Uvedeme jen hlavní výsledek, jsouce si ovšem dobře vědomi, že ta data mají cenu jen teoretickou.

Pozorujeme-li v českých zemích podle národnostního rázu soudních okresů zvláště oblast českou a německou a podobně na Slovensku oblast většinou slovenskou a maďarskou, objeví se nám specifická hustota zemědělského obyvatelstva nejvyšší v oné oblasti maďarské. V ní připadalo r. 1930 na 1000 ha zemědělské půdy průměrně 640 obyvatelů žijících přímo ze zemědělství. Z dřívějšího výkladu víme, že právě u našich Maďarů se útěk od zemědělství projevuje nejméně. Nejřidší zalidnění zemědělského obyvatelstva vykazují u nás německé okresy v Čechách (427) a v zemi Moravskoslezské (467). V českých okresích je tato hustota značně vyšší, činící průměrně 531 v Čechách a 593 na Moravě. Rozdíl mezi českými a německými okresy je v tom větší nežli mezi českými a slovenskými (636). Nej hustší zemědělské zalidnění vykazuje pak Podkarpatská Rus, 706 na 1000 ha zemědělské půdy.

Lze tu namítnouti především, že tu působí rozdíly v četnosti rodin; že čísla pro německé okresy jsou proto nižší, že Němci mají méně dětí. Ale ten rozdíl dnes již není tak veliký. A ostatně právě o to nám jde, abychom ukázali, kolik obyvatelů se tu skutečně živí ze zemědělské půdy. Je jisto, že v německých okresích by se jich dalo uživit více. Stačí uvést, že i v sousedním Sasku i pruském Slezsku (středním i dolním) jest analogické číslo vyšší nežli v našich německých okresích (439, resp. 494), o Bavorsku ani nemluvic (546). Zde právě jest nejlépe viděti, že naše německé obyvatelstvo svému životnímu standardu obětovalo poměrně ještě více dětí nežli obyvatelstvo české.

Rozdíl mezi specifickou hustotou zemědělského obyvatelstva v našich krajích českých a německých je tak značný (činí více než 100 na 1000 ha), že jej nemůžeme vysvětlovati jen menší úrodností německých okresů. Pro ocenění jakosti a rentability jejich půdy můžeme použiti dat o čistém katastrálním výnosu, která dosud slouží k vyměřování pozemkové daně. Přes

to, že toto ocenění půdy pochází z druhé poloviny nebo i ze středu 19. století, zůstává stále čistý katastr. výnos dobrým relativním ukazatelem přirozené výrobní schopnosti půdy, jak soudí náš přední v tom odborník prof. Brdlík. A nedávno těchto dat se zdarem použil bratislavský docent Hromádka k důkazu o přelidnění Oravy. Uvedeme-li v poměr zemědělské obyvatelstvo k průměru čistého katastrálního výnosu, získáme index naznačující nejen hustotu zemědělského obyvatelstva, ale zároveň zhruba i jeho životní standard. Nazveme jej indexem zemědělské úživnosti.

Ve světle tohoto indexu objeví se poměry zemědělského obyvatelstva v pozorovaných oblastech poněkud jinak. Především silně se uplatní neúrodnost okresů slovenských a přímo hrozivě tu vystoupí zemědělské přelidnění Podkarpatské Rusi; jest ostatně známo, jak nízká je tam průměrná životní míra. Příslušný index činí pro Podkarpatskou Rus 12.3, pro slovenské okresy 4.8, kdežto pro maďarské jenom 3.1; byl by asi ještě nižší, kdyby ono ocenění půdy bylo provedeno později, kdy již byly provedeny rozsáhlé meliorace na Žitném ostrově. Vedle těchto čísel jeví se zemědělské zalidnění českých zemí velmi řídké a to opět v německých okresích řidší nežli v českých; zde docházíme k indexu 2.0 na Moravě a 1.8 v Čechách, kdežto v německých okresích 1.6 na Moravě a dokonce jen 1.4 v Čechách. Můžeme tedy životní míru zemědělského obyvatelstva německého pokládati za vyšší nežli u českého.

Teprve když vidíme tato čísla, uvědomíme si pravý dosah onoho podivuhodného populačního činitele, jakým jest životní míra. Náš index úživnosti ukazuje, že české okresy by připouštěly na př. 1.2krát větší hustotu zemědělského obyvatelstva, t. j. že by ho uživily asi o 308.000 více, kdyby se spokojilo s průměrnou životní mírou našich zemědělců maďarských. Podobně lze teoreticky uvažovati, že by mohlo v našich německých okresích žít asi o 218.000 zemědělského obyvatelstva více, kdyby se tamní zemědělci chtěli spokojiti s takovým asi standardem, jaký mají v průměru čeští zemědělci na Moravě. A kdyby se naši čeští a hlavně němečtí zemědělci chtěli spokojiti s průměrnou životní úrovní zemědělce bavorského, bylo by v Čechách a na Moravě

ještě místo aspoň pro 120.000 obyvatelů živících se zemědělstvím. Jestliže však mají před sebou ideál západoevropský, pak ovšem jest i naše zemědělství německé a zvláště pak české již přelidněno a ona hypertrofie nevýrobních povolání bude pokračovati.

O to právě jde, o ideál, který nás ovládá. Hmotná životní míra anglická stala se téměř božstvem našemu obyvatelstvu, zvláště městskému. Počítejme jen, kolik tisíc nenarozených dětí bylo obětováno tomuto božstvu; kolik tisíc našich žen pomáhá svým mužům nésti břímě výdělečného povolání, jen aby si zvenčí okrášlily svůj život, uvnitř nenaplněný. Boj o životní míru jest hlavním bojem našeho života, ale jeho pravý cíl jsme si ještě neujasnili. Zdá se, že s ideály 19. století již tu nevystačíme. Ale to jsou již otázky pro filosofii; nicméně věda populační jí také jednou bude pomáhat.